

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY**

Чкадуа М.І., асистент кафедри права та публічного управління

Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0006-8693-1288

Актуальність статті полягає в тому, що особливо важливою проблемою в розбудові громадянського суспільства в Україні, яка потребує негайного вирішення та постійної уваги, є концептуальне теоретико-правове обґрунтування взаємодії громадянського суспільства з державою передусім у їх інституційному вимірі. Мета статті полягає в розгляді та розумінні комплексних взаємовідносин між державною владою та громадянами в сучасному політико-правовому контексті. Дана стаття досліджує складні взаємовідносини між державними структурами та громадянською суспільністю в сучасному політичному контексті. Робота розглядає ключові аспекти цієї взаємодії, включаючи роль громадянського суспільства в формуванні політичних рішень, механізми партнерства між державою та громадськістю, а також роль інструментів громадянського активізму та участі у демократичних процесах. Дослідження спрямоване на визначення оптимальних шляхів підвищення ефективності взаємодії між державою та громадянами для забезпечення стабільного розвитку суспільства та захисту прав і інтересів громадян. З'ясовано, що функції громадянського суспільства та держави мають багато спільного. Проте, принципова різниця між ними полягає в тому, що держава виконує функції, які спрямовані на врегулювання процесів життєдіяльності суспільств як цілісної соціально-політичної системи, а громадянське суспільство має ряд функцій, які стосуються держави як політичного інституту, так і його самого як суспільного утворення. Функції громадянського суспільства, у залежності від сфери їх реалізації інститутами та суб'єктами залежать від спрямованості на об'єкт дії в рамках дуальної системи «громадянське суспільство-держава», можна поділити на дві загальні групи: внутрішні і зовнішні. Зроблено висновок, що дослідження механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства вказують на необхідність тісного партнерства між цими суб'єктами для досягнення ефективного та стійкого розвитку суспільства. Одним із ключових висновків є те, що активна участь громадянського суспільства в політико-правових процесах та прийнятті рішень сприяє більшій легітимності та репрезентативності державних дій. Загалом, оптимальне забезпечення взаємодії між державою та громадянським суспільством є ключем до успішної демократії, розвитку та забезпечення загального добробуту.

Ключові слова: держава, суспільство, громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства, правова держава.

The relevance of the article lies in the fact that a particularly important problem in the development of civil society in Ukraine, which requires an immediate solution and constant attention, is the conceptual theoretical and legal justification of the interaction of civil society with the state, primarily in their institutional dimension. The purpose of the article is to consider and understand the complex relationship between state power and citizens in the modern political and legal context. This article examines the complex relationship between state structures and civil society in the modern political context. The work examines key aspects of this interaction, including the role of civil society in the formation of political decisions, mechanisms of partnership between the state and the public, as well as the role of tools for civil activism and participation in democratic processes. The research is aimed at determining the optimal ways to improve the effectiveness of interaction between the state and citizens to ensure the stable development of society and protect the rights and interests of citizens. It was found that the functions of civil society and the state have a lot in common. However, the fundamental difference between them is that the state performs functions that are aimed at regulating the life processes of societies as a complete socio-political system, and civil society has a number of functions that concern the state as a political institution and itself as a social entity. The functions of civil society, depending on the scope of their implementation by institutions and subjects, depend on the focus on the object of action within the dual system «civil society-state», can be divided into two general groups: internal and external. It was concluded that the study of mechanisms of interaction between the state and civil society indicates the need for a close partnership between these subjects to achieve effective and sustainable development of society. One of the key conclusions is that the active participation of civil society in political and legal processes and decision-making contributes to greater legitimacy and representativeness of state actions. In general, the optimal provision of interaction between the state and civil society is the key to successful democracy, development and ensuring general well-being.

Key words: state, society, civil society, institutions of civil society, rule of law.

Постановка проблеми. Особливо важливою проблемою в розбудові громадянського суспільства в Україні, яка потребує негайного вирішення та постійної уваги, є концептуальне теоретико-правове обґрунтування взаємодії громадянського суспільства з державою передусім у їх інституційному вимірі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розробку теоретичних концепцій держав та громадянського суспільства зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені В. Бабкін, О. Боднар, Т. Войтенко, О. Гончарук, Ю. Привалов, Р. Дарендорф, А. Колодій, І. Кресіна, О. Мазур, В. Погрібна, Є. Романенко, І. Федірко, О. Косілова, П. Шляхтун, Г. Щедрова та інші.

Мета статті полягає в розгляді та розумінні комплексних взаємовідносин між державною владою та громадянами в сучасному політико-правовому контексті.

Результати дослідження. З позиції соціології, громадянське суспільство – це особливий тип організації індивідів, якому притаманні, з одного боку, високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з іншого – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру [2, с. 5].

Розробка механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством обумовлена тим, що в першу чергу необхідно удосконалити існуючі взаємовідносини урядового та громадянського секторів. Для цього, відповідно, мають бути визначені нові форми такої співпраці, створені умови, що сприятимуть подальшому розвитку інститутів громадянського суспільства, зміцнені гарантії у забезпеченні громадянами своїх конституційних прав щодо участі в процесах державного управління. Протягом тривалого часу у Міністерстві юстиції України розроблявся проект документа, що мав би визначити взаємодію держави та громадянського суспільства в Україні [8], на кшталт подібних європейських угод, де визначалися засади, форми та принципи співпраці органів державної влади з неурядовими організаціями. Однак такий варіант концепції так і не був винесений на обговорення у Верховній Раді України. Натомість, з метою налагодження партнерських відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства на сьогоднішній день прийнято ряд інших важливих документів [7, с. 156].

У сучасних полідисциплінарних дослідженнях вирізняються три моделі взаємодії держави і громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська та консенсусна. Першу зважаючи на її об'єктивну деструктивність закладену вже у назві, до уваги брати не будемо, натомість зосередимось на характеристиці двох останніх, несиметричний синтез яких наразі спостерігаємо в Україні. Позиції вітчизняних дослідників громадянського суспільства умовно можна поділити на дві великі групи, перша з яких відстоює право на незалежне існування громадянського суспільства як окремої соціально-політичної сфери, що контролює діяльність органів держави, прихильники консенсусної моделі. Друга група дослідників наголошує на важливій ролі держави у функціонуванні громадянського суспільства, прихильники патерналістської моделі.

У теоретико-правовому контексті найбільш доцільним, на нашу думку є підхід, згідно з яким громадянське суспільство є основою держави, його становлення відбувається у тісному зв'язку із становленням правової, соціальної демократичної держави. Це є основою консенсусної моделі взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства.

На нашу думку, під терміном «громадянське суспільство» необхідно також розуміти такий рівень розвитку суспільства, який демонструє його певну самостійність та впливовість у відносинах з державою, відзначається здатністю впливати на органи державної влади та визначати зміст та напрями їхньої діяльності. Більш того, в умовах сталої політичної демократії та правової держави громадянське суспільство перетворюється на суспільну владу (тобто владу суспільства), яка постійно спирається на діяльність інститутів публічної влади та використовується при реалізації інтересів громадян та їхніх об'єднань.

Консенсусну модель взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства дослідниця В. Погрібна вважає конструктивною. Така взаємодія громадянського суспільства з державою передбачає: ініціювання ухвалення політичних рішень органами влади, що тим самим спонукає до активності саму державу; зміцнення приватної ініціативи, що дозволяє розв'язати низку економічних і соціальних проблем без втручання держави (організація громадсько-корисних видів діяльності, благодійних фондів, недержавних навчальних закладів і т. д.); формування політичної культури громадян, у тому числі громадянських форм поведінки [6, с. 347].

Громадянське суспільство і держава «приречені» на постійну взаємодію, вони невіддільні одне від одного. Роль громадянського суспільства в тому й полягає, що воно руйнує монополію на владу державних діячів, урівноважує державну владу із владою приватних осіб і незалежних організацій. Громадянське суспільство ніхто спеціально не створює, воно розвивається самостійно, але за активної участі громадян. Роль демократичної держави, її політична та педагогічна діяльність виявляються у функціонуванні і розвитку громадянського суспільства. Держава може заперечувати і знищувати (так і відбувається при тоталітаризмі) громадянське суспільство, обмежувати його життєдіяльність (при авторитаризмі) або створювати сприятливе політичне середовище (при демократії). Суспільству необхідна серйозна інтегруюча ідея, що об'єднує цінності. Така ідея виношується і проробляється самим суспільством, але для того, аби вона реально «запрацювала», необхідне державно-правове закріплення її на рівні стратегії, державної політики.

Демократична держава повинна допомогти громадянському суспільству «підвестися на ноги», створити умови для його розвитку. Допомога означає гарантію прав людини на свободу власної самоорганізації, свою унікальність. Правова держава покликана забезпечити арсенал засобів безпосередньої демократії, таких як самоврядування, референдуми, народні ініціативи. Однак держава

самообмежується тим, що формує вільне громадянське суспільство. Нарешті, держава здатна у критичних ситуаціях забезпечити правову можливість актів громадянської непокорності з метою попередження стихійних революційних вибухів. Таким чином, за своєю природою громадянське суспільство і демократична держава не можуть бути відчужені одне від одного, тим більше протистояти одне одному.

У суспільстві і державі є чинники суспільного розвитку, що не можуть бути взаємозамінними. Важливо їх узгоджувати, поєднувати та ефективно використовувати. Громадянське суспільство, з одного боку, може і повинно звужувати сферу діяльності державних органів, а з другого - брати на себе частину соціальних проблем, тим самим допомагаючи державі знімати або хоча б послаблювати соціальну, фінансову, економічну напруженість у соціумі [6, с. 349].

Громадянське суспільство та держава в її інституціональному розумінні являють собою дві невід'ємні складові сучасного соціуму, які не можуть існувати одна без одної. Аналіз громадянського суспільства неможливий без посилання на його тісний взаємозв'язок із державою. З того часу, коли держава виникла на історичній арені, вона постійно впливала на суспільство у різних формах. Такими формами впливу є різні директиви, постанови, здійснення прямого чи опосередкованого впливу за допомогою державних інституцій. Завдяки зазначеним діям держава перешкождала поверненню суспільства до природного стану хаосу та анархії, тоді як громадянське суспільство ставало на заваді надмірному втручанням держави у сферу вільних відносин у соціумі.

Громадянське суспільство функціонує паралельно з державою, але не є відокремленим від неї, воно є невід'ємною частиною публічної сфери та, водночас, поєднує приватну та публічні сфери. На таку особливість функціонування громадянського суспільства вказує польський дослідник Я. Гонціанж, який вважає, що однією з головних функцій громадянського суспільства є захист індивідів від надмірного втручання держави у їх справи, але його власний розвиток і сприятливі умови значною мірою залежать від основних характеристик держави [9, с. 19].

Українська дослідниця О. Мазур також відзначає важливу роль громадянського суспільства у його взаємозв'язку з державою: «Громадянське суспільство має виступати визначальним у забезпеченні глибинного взаємозв'язку і взаємоопосередкування з державою. Саме в надрах громадянського суспільства виникають і оформлюються суспільні інтереси, відбувається обмін можливостями між його суб'єктами щодо реалізації представницьких функцій [9, с. 55].

Як характерну ознаку громадянського суспільства потрібно відзначити спонтанність утворення його інститутів. Діяльність інститутів громадянського суспільства ґрунтуються виключно на ініціативі та активності громадян як приватних осіб. Найчастіше інститути та організації громадянського суспільства класифікуються за функціями: 1) об'єднання за інтересами (це різного роду гуртки, спілки, товариства, які організують дозвілля членів); 2) об'єднання, які виконують економічні та соціальні функції (профспілки, асоціації бізнесменів та споживачів, самоврядні професійні організації та союзи тощо); 3) групи, в центрі яких перебувають політичні та громадські свободи та обов'язки (так звані сторожові). Існують об'єднання, які можуть претендувати на виконання двох-трьох або більше функцій [3, с. 53].

Функціонування громадянського суспільства, відтак, на наш погляд, створює передумови для демократичного розвитку суспільства, його паритетної взаємодії з державою, визнає пріоритет суспільства у цих відносинах та слугує утвердженню у суспільній свідомості думки про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки.

Як зазначає І. Кресіна, співвідношення громадянського суспільства і держави актуалізує теоретичну проблему відповідної концепції громадянського суспільства, головне питання якої чи є держава складовою громадянського суспільства [4, с. 36].

Вплив громадянського суспільства на державу так чи інакше стосується проблеми розподілу владних повноважень та корегування стратегій соціального, економічного, політичного розвитку. Прикладне значення діяльності основних інститутів громадянського суспільства розкривається через виконувані ним функції, які за умови взаємодії з державою набувають політичного характеру.

На думку української дослідниці Г. Щедрової, загальне теоретико-прикладне значення політичних функцій громадянського суспільства саме у контексті його взаємодії із державою, полягає у «сприянні створенню динамічної політичної системи та ініціювання необхідних змін у державі, підтвердження легітимності влади» [12, с. 239].

Реалізація механізму контролю з боку громадянського суспільства державної влади пов'язана: по-перше, із забезпеченням прав та свобод особистості та їх об'єднань; по-друге, із визнанням та дотриманням авторитету закону та суворим його виконанням усіма державними органами; по-третє, із відповідальністю держави перед громадянами; по-четверте, із дійсним забезпеченням кожної людини можливості для її самореалізації.

Функціонування правової держави виключає можливість зосередження влади в руках однієї особи, державної або суспільно-політичної структури. З позицій права законно мірно відбувається незворотний процес поступового поглинання державної влади громадянським суспільством і передача його інститутам більшої частини повноважень. Владні повноваження держави зводяться до необхідного для життєзабезпечення суспільства мінімуму [1, с. 28].

Натомість в умовах функціонування патерналістської моделі взаємодії, коли окремі суб'єкти або інститути громадянського суспільства (наприклад, партія, церква) підкоряють собі державу, перетворюють її інститути та політику на знаряддя виключно власних інтересів і дій, тоді починається руйнація політичної демократії та принципів правової держави, що є необхідними умовами відтворення та функціонування самого громадянського суспільства. Таким чином, виникає тоталітарна політична система, яка суттєво обмежує громадянські права та свободи, ліквідує множини та вільну конкурентну діяльність громадянських інститутів. Фактично тоталітарна політична система унеможливило повноцінне функціонування громадянського суспільства. Вона руйнує суспільно-політичну дихотомію моделі «громадянське суспільство-держава», залишаючи лише одну її складову-інститути політичної влади. Другу складову демократичної дихотомії-інституціалізовані елементи громадянського суспільства держава або позбавляє можливості функціонувати як неполітичні (якщо взагалі не ліквідує) або ставить під тотальних контроль, одержавлює та робить додатковим інструментом втілення владної політики.

Проте в сучасній дослідницькій парадигмі представлені точки зору, які інтерпретують політичність феномену громадянського суспільства альтернативно, оскільки воно розуміється як «сфера недержавних суспільних інститутів та відносин». Логічним наслідком зазначеної теоретичної установки стає те, що процес «оволодіння державною владою» окремим суб'єктом громадянського суспільства (наприклад, коли «та чи інша партія стає суб'єктом державно-політичних відносин») розглядається не як поява у інституціалізованого елементу громадянського суспільства якостей політичного утворення, а навпаки, як втрата їм основних властивостей «інституту громадянського суспільства» [11, с. 305- 308].

Процес модернізації політичної сфери характеризується створенням диференційованої політичної структури

з високою спеціалізацією ролей та інститутів. У цьому аспекті слід розглядати розширення взаємодії виконавчої влади з громадськими інституціями не як самоціль або чергову кампанію щодо взаємодії з громадськістю, а як постійну працю з використання величезного потенціалу громадських об'єднань, створенню умов для якнайкращого задоволення потреб громадян у різних сферах суспільного життя. Одним з факторів ефективності політичної модернізації є створення багаторівневої системи відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства.

Слід зазначити, що функції громадянського суспільства та держави мають багато спільного. Проте, принципова різниця між ними полягає в тому, що держава виконує функції, які спрямовані на врегулювання процесів життєдіяльності суспільств як цілісної соціально-політичної системи, а громадянське суспільство має ряд функцій, які стосуються держави як політичного інституту, так і його самого як суспільного утворення.

Функції громадянського суспільства, у залежності від сфери їх реалізації інститутами та суб'єктами залежать від спрямованості на об'єкт дії в рамках дуальної системи «громадянське суспільство-держава», можна поділити на дві загальні групи: внутрішні і зовнішні. Внутрішні функції громадянського суспільства спрямовані, перш за все, на створення оптимальних умов для самовираження індивідів, їх самоорганізації та усвідомленої взаємодії всередині складного соціального організму, який ми називаємо громадянським суспільством. Внутрішні функції громадянського суспільства забезпечують оптимальне функціонування інституціональних елементів громадянського суспільства у політичній, соціальній, економічній та духовній сферах. Поряд з внутрішніми функціями, громадянське суспільство виконує низку функцій по відношенню до держави. Їх слід визначати як зовнішні, оскільки вони спрямовані на використання політики та ресурсів державної влади або здійснення впливу на характер діяльності її інститутів в інтересах громадянського суспільства. Сукупність зовнішніх функцій утворює окремий вимір взаємодії громадянського суспільства із державою. І, перш за все тим, що громадянське суспільство, з одного боку, створює бар'єри, які не дозволяють державі активно втручатися у справи суспільства, а з іншого боку-громадянське суспільство намагається визначати цілі, корегувати та контролювати державну політику з метою максимального урахування у ній інтересів його різноманітних суб'єктів. Окрім загального поділу функцій громадянського суспільства на внутрішні та зовнішні, за додатковою ознакою-«політичні/неполітичні» можна розмежувати ще на дві групи (що відповідно складаються ще з двох вище зазначених типів функцій). Перша - внутрішні та зовнішні неполітичні функції громадянського суспільства. Друга - його внутрішні та зовнішні неполітичні функції. Найбільш явно проявляються зовнішні політичні функції громадянського суспільства. Причина цього полягає у тому, що по відношенню до держави, як інституту політичної влади в суспільстві, стрижнем зовнішніх політичних (як суто владних) функцій громадянського суспільства стають такі, безумовно політичні прояви, як: по-перше, сукупність дій інституціалізованих елементів громадянського суспільства, що реалізуються шляхом взаємодії з інститутами держави з приводу: формування, безпосереднього або опосередкованого здійснення політичної влади; по-друге, як діючий комплекс різноманітних форм контролю з боку суб'єктів та інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів та представників державної влади, а також визначення їх легітимності та відповідальності перед громадянами [10, с. 308].

Висновки. Таким чином, дослідження механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства вказують на необхідність тісного партнерства між цими суб'єктами

для досягнення ефективного та стійкого розвитку суспільства. Одним із ключових висновків є те, що активна участь громадянського суспільства в політико-правових процесах та прийнятті рішень сприяє більшій легітим-

ності та репрезентативності державних дій. Загалом, оптимальне забезпечення взаємодії між державою та громадянським суспільством є ключем до успішної демократії, розвитку та забезпечення загального добробуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкін В. Д. Україна на шляху до громадянського суспільства і правової держави. Громадянське суспільство і підприємництво в Україні: проблеми і шляхи становлення. Київ, 1996. С. 27–36.
2. Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. Відп. ред.: Ю. Саєнко Київ.: Стилос, 2002. 234 с.
3. Колодій А. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 384с
4. Кресіна І. Громадянське суспільство і проблема народовладдя в Україні. *Наукові записки. Збірник*. Київ: ІпіЕНД, 2004. С. 36–48.
5. Мазур О. Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи. *Політичний менеджмент*. 2006. №5. С. 53–65.
6. Погрібна В. Л. Громадянське суспільство і правова держава: історичний та політологічний контекст. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків. : Право, 2013. 536 с.
7. Романенко Є. О. Державно-громадянська комунікація: шлях від кризи до взаємодії. Є. О. Романенко, В. М. Козаков, О. В. Рашковська, В. А. Ребкало, І. В. Чаплай. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 288 с
8. Стратегія взаємодії держави з громадянським суспільством до 2030р. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/33679>.
9. Суспільні реформи і становлення громадянського суспільства в Україні. Київ: УАДУ, 2018. Т. 1 423 с.
10. Федірко І. П., Косілова О. І. Громадянське суспільство і держава: напрямки взаємодії. *Політологічний вісник*. 2023. № 90. С. 302-311.
11. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Київ: Либідь, 2002. 576 с.
12. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство: прагнення та реалії. *Наукові записки. Збірник*. Київ: ІпіЕНД, 2004. С. 234–246.